

DIVINITATEA CAPADOCIANĂ MÂ LA ROMA

DE

IULIAN MOGA

CUVINTE CHEIE: Roma, culte capadociene, divinități romane

Bellona, cunoscută în podișul anatolian sub denumirea de Mâ, a fost inițial identificată în lumea romană, datorită atributelor sale, cu divinitatea sabină Nerio¹. Numele acestei din urmă zeităi – uneori luând forma Neria sau Nerienes – avea, potrivit informațiilor furnizate de Aulus Gellius (125–180 p. C.), semnificația de „bărbăție” sau „vitejie”². Comentând unele pasaje din operele predecesorilor săi privitoare la zeița sabină – printre care satira menippea *Lupta cu umbrele* a lui M. Varro Terentius, *Truculentus* a lui Plautus și *Analele* lui Cn. Gellius – eruditul scriitor latin considera justificată tradiția potrivit căreia Nerio ar fi fost soția zeului Marte³. Astfel, A. Gellius ia apărarea lui Plautus, acuzat că a atribuit „prea comic” unui soldat incult și simplu această „opinie nouă și falsă”⁴.

Imaginea Bellonei, identificată cu Nerio, apare și pe monedele romane din perioada Republicii. Istoricul Jean-Paul Morel menționează existența unui denar datând din 109 a. C., din timpul lui Cn. Gellius, pe care este reprezentată scena răpirii zeiței sabine de către Marte, înaintea căsătoriei⁵.

Ca și Zeus și Hera, Cronos și Rhea, Isis și Osiris, cuplul format din Marte și Nerio (Bellona) se baza pe căsătoria incestuoasă dintre frate și soră. Asemenea lui Annaeus Seneca, Fericitul Augustin ridiculizează această concepție despre căsătoria dintre divinități: „Ce pot să mai spun, când mai adăugăm la șirul de anomalii și acte nepermise și căsătoriile între divinități, prin încălcarea legilor morale și a pioșeniei, ca de pildă cele între frați și surori! Pe zeița Bellona i-o acordăm și o așezăm lângă Marte, deși sunt frați, pe Venus i-o dăm fratelui său Vulcan, pe Salacia lui Neptun”⁶.

Tot datorită atributelor sale de zeitate războinică⁷, Bellona a fost identificată și cu Enyo, una dintre divinitățile sângeroase care-l însoțeau pe Ares. Eschil amintește în tragedia sa *Șapte contra Thebei* de triada divină formată din Enyo, Ares și Phobos (*daimon*-ul fricii), precum și de ritualul sacrificării taurului⁸.

¹ E. Saglio, *Bellona*, în *DAGR*, I/1 (A–B), p. 685; Marbach, *Nerio*, în *RE*, XVII, 1, col. 35.

² Aulus Gellius, *Noaptele attice*, XIII, 23,7 (cf. Aulus Gellius, *Noaptele attice*, traducere de David Popescu, introducere și note de I. Fischer, București, 1965). Vezi și *DLF*, p. 1025. Din această cauză, unii împărați ai dinastiei Iulio-Claudice au purtat *cognomen*-ul Nero. Suetonius în *Tiberius*, I, 5 amintește cazul lui Tiberius: „Dintre *cognomina* l-a adoptat pe cel de Nero, ceea ce în limba sabină înseamnă curajos și energic” (cf. Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari*, traducere din limba latină, prefață și anexe de Gh. Ceaușescu, București, 1998).

³ Varro, *Satire menippee*, fr. 506 Bucheler; Plautus, v. 515; Cn. Gellius, *Anale*, III, cf. Aulus Gellius, *op. cit.*, XIII, 23, 1–19.

⁴ *Ibidem*, XIII, 23, 12.

⁵ J. -P. Morel, *Thèmes sabins et thèmes numaiques dans le monnayage de la République Romaine*, în *MÉFRA*, LXXIV, 1962, 1, p. 10–16. Pe aversul monedei este reprezentat chipul Bellonei (Nerio), iar pe revers Marte în cvadrigă luând-o cu mâna dreaptă pe Nerio, iar în stânga purtând scutul.

⁶ Aureliu Augustin, *Despre cetatea lui Dumnezeu* (I, traducere din limba latină, notiță introductivă, note și tabel cronologic de P. Gălășanu, studiu introductiv de Gh. Vlăduțescu, București, 1998): VI, 10; despre cuplul format din Marte și Bellona, la același autor, IV, 11; IV, 21; IV, 34.

⁷ Vergilius, *Eneida*, VIII, 702, ediție critică, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel, București, 1980.

⁸ Eschil, *Șapte contra Thebei*: „Șapte năpraznici capi de cete au jertfit un taur pe un scut întunecat, i-au cufundat în sângele făpturii mâinile și s-au jurat, pe Ares, Enyo și Phobos iubitorul de onoruri, să năruie și să despoaie orașul <ridicat

Zeitei Bellona i-a fost consacrat un templu în afara *pomoerium*-ului Romei, la extremitatea Câmpului lui Marte (*in extremo Campo Martio*), după spusele lui Varro, în 296 a. C. de către consulul Appius Claudius Caecus, ca urmare a înfrângerii coaliției formate din samniți, etrusci și gali în sudul Etruriei⁹. Templul a fost ridicat conform făgăduinței date Bellonei în timpul războiului¹⁰. F. Coarelli a demonstrat amplasarea acestuia la poalele Capitoliului, alături de templul lui Apollo, la extremitatea cercului Flaminius¹¹. Acesta era locul unde se decidea începutul unui război:

„Dinspre templu spre-al cercului capăt privește-o piață;
Mica coloană de-aici nu-i și-n renume așa:
Mâna aruncă de-aici solia războiului, lancea,
Când hotărâm a lupta cu vreun rege sau neam”¹².

Această piață (*brevis aria*) menționată de Ovidiu reprezenta spațiul de desfășurare a ritualurilor privitoare la declarațiile de război. Conform obiceiului, *pater patratus* era însărcinat de către fețiali să arunce lancea războiului în teritoriul considerat ostil.

În cadrul ceremoniei desfășurate în fața templului Bellonei, li se vindea în mod simbolic unor soldați captivi o porțiune din teren mărginită de *columna bellica*, ce juca rolul de piatră de hotar¹³.

Templul capitolin nu era însă singurul construit la Roma. Gestul lui Appius Claudius Caecus a fost urmat de cel al lui P. Cornelius Rufus, care a consacrat un templu în 290 a. C. Bellonei Rufilia, în vecinătatea celui dedicat zeiței Isis. Un alt sanctuar asemănător închinat Bellonei Insulensis era situat pe insula de pe Tibru și era legat de cultul sincretic al Bellonei capadociene (Mâ). Bellona Pulviensis avea la Roma un loc de cult care nu a fost încă identificat¹⁴. Interesant este faptul că *pulvinus*, pe lângă alte valențe semantice, avea înțelesul de „colină artificială”¹⁵, fiind echivalat cu numeroșii *Montes Vaticani* asociați cultului Bellonei¹⁶. În opinia lui Duncan Fishwick, restaurarea unui *mons Vaticanus* la 30 august 236 p. C. de către *hastiferii* din *civitas Mattiacorum*¹⁷ demonstrează legătura indubitabilă între cultul Bellonei, purtând aici epitetul *Virtus* (*dea Virtus Bellona*), și cel al Marii Mame a zeilor, *Magna Mater*¹⁸.

În calitate de zeiță a războiului, Bellona era reprezentată ca o femeie înarmată cu o lance, un bici și o torță¹⁹. Uneori era reprezentată purtând pe cap șerpi²⁰. Pe un denar datând din timpul lui P. Licinius (secolul I a. C.), zeița este înfățișată având un scut și o sulită, iar pe cap, o semilună²¹. Pe o altă monedă aparținând perioadei imperiale, originară din Comana Capadociei, divinitatea are capul înconjurat de raze și ține în mână o măciucă, iar cu cealaltă mână se sprijină pe un scut²².

În provinciile asiaticе, Belona-Mâ era cunoscută îndeosebi ca o *zeiță a nopții*, dispunând de atributele *Lunii*. După relatarea lui Plutarh, în această ipostază îi apără în vis generalului Lucius Cornelius Sulla

de> Kadmos, iar, dacă nu, să piară, vărsându-i în pământul nostru sângele” (Aischylos [Eschil], *Tragedii. Rugătoarele, Perșii, Șapte contra Thebei, Prometheus înlănțuit. Agamemnon, Purtătoarele de prinoase, Eumenidele*, traducere, prefață și note de Alexandru Miron, București, 2000, p. 128).

⁹ R. E. A. Palmer, *The Neighborhood of Sullan Bellona at the Colline Gate*, în *MÉFRA*, 87, 1975, 2, p. 653, 664; G. Marchetti Longhi, *Nuovi Aspetti della topografia dell'antico Campo Marzio di Roma. Circo Flamino o Teatro di Balbo?*, în *MÉFRA*, 82, 1970, p. 139; E. Saglio, *Bellona*, în *DAGR*, I/1, 1887, p. 685.

¹⁰ Titus Livius, *De la fundarea Romei*, X, 19.

¹¹ R. E. A. Palmer, *op. cit.*, p. 653.

¹² Ovidiu, *Fastele*, VI, 205–208, traducere de Ion Florescu și Traian Costa, studii și note de Traian Costa, București, 1965.

¹³ Aust, *Bellona*, în *RE*, III, 1899, col. 255; G. Marchetti Longhi, *op. cit.*, p. 136.

¹⁴ R. E. A. Palmer, *op. cit.*, p. 653–654.

¹⁵ *DLF*, p. 1277. *Pulvinus* mai avea și înțelesul de pernă, ridicătură între două șanțuri sau banc de nisip.

¹⁶ *Montes Vaticani* existau și la Castel, Lyon, Carfinium etc.

¹⁷ *CIL*, XIII, 7281.

¹⁸ D. Fishwick, *Hastiferi*, în *JRS*, 17, 1967, p. 144.

¹⁹ Vergilius, *op. cit.*, VIII, 702: „(...) cu biciul ei crunt năvălește Bellona”; E. Saglio, *op. cit.*, p. 685.

²⁰ *DMG*, p. 75

²¹ D. Fishwick, *Hastiferi*, în *JRS*, LVII, 1967, p. 152.

²² E. Saglio, *op. cit.*, p. 686

(138–178 a. C.), „o anumită zeiță al cărei cult romanii l-au învățat de la capadocieni”²³. Acesta a fost introdus la Roma după încheierea războaielor mithridatice în 63 a. C.²⁴

Cultul Bellonei a cunoscut o mare răspândire îndeosebi în Asia Mică, Pont și Tracia unde era identificată cu zeița Mă²⁵. Templul său principal era situat în munții Antitaurus din Capadocia, în orașul Comana, un important centru comercial pentru negustorii care veneau din Armenia²⁶. Din această cauză, în localitatea respectivă un mare număr dintre adepți erau alogeni, de origine armeană sau persană²⁷.

Symbolismul Muntelui Sacru, al dâmbului (*pulvinus*) și cel al *betylului* au după Gilbert Durand aceeași semnificație, fiind legat de motivul ascensiunii astrale²⁸. *Mons Vaticanus* și Capitoliul, pe care se aflau templele consacrate divinității, reprezentau și o imagine simbolică a lanțului muntos din zona de origine a Bellonei - Mă, Munții Antitaurus²⁹. Aceasta sugera, probabil, și faptul că Mă avea la origine și atributul de zeitățe protectoare a înălțimilor. Mircea Eliade arată că Muntele Sacru – pe care se afla templul închinat divinității – era o *Axis Mundi*, locul unde se întâlnesc Cerul și Pământul³⁰.

Simbolul Muntelui Sacru va avea și în imaginarul creștin aceleași valențe ca și în mediul păgân: el reprezintă această *Axis Mundi* sau scara ce „înlesnește ascensiunea spre înălțimile cerului”. În altă ordine de idei, el este nu numai un factor care definește un spațiu geografic, ci organizează și fenomenele și procesele la nivel macro- și microcosmic³¹.

Cultul Bellonei - Mă a fost asociat de timpuriu cu jertfele și ritualurile sângeroase. Astfel, în anul 48 a. C., atunci când haruspicii au decis dărâmarea templelor lui Isis și Serapis a fost demolat și templul Bellonei situat, nu întâmplător, în apropierea acestora. Aici s-au descoperit, după mărturia lui Cassius Dio, „vase pline cu carne de om”³². Creștinii vor dezaproba ritualurile inițiatice păgâne. Tertulian va pretinde chiar că „celor destinați Bellonei li se dă să bea pentru inițiere sânge, pe care-l primesc în palmă din coapsa străpunsă”³³. Minucius Felix considera în dialogul *Octavius* că Iupiter Latiaris, care în opinia sa era adorat de păgâni prin omucidere, ar fi învățat-o pe Bellona „să-și păteze serviciul divin cu băutură de sânge omenesc și să vindece epilepsia cu sânge de om, adică printr-un rău și mai mare”³⁴.

În Comana Capadociei, zeița capadociană dispunea de numeroși *hieroduli* (sclavi sacri – ἱεροδούλοι), precum și de un număr însemnat de persoane inspirate de divinitate (*theophoretoi*)³⁵. Aceștia slujeau unui mare pontif, a cărui funcție era ereditară și era a doua ca importanță în Capadocia după cea de rege³⁶: „Locuitorii lui sunt cataoni, astfel supuși ai regelui, aflați însă mai cu seamă sub ascultarea marelui pontif. Acesta este stăpânul templului și al hierodulilor, care, pe vremea când am vizitat acele locuri, erau peste 6000, bărbați și femei la un loc. Templul are și un teren întins, al cărui venit revine pontifului. În Capadocia, acesta este al doilea în cinste după rege; de altfel, cel mai des, *preoții erau de același neam cu regii*” (s. n.).

Asemănarea cu obiceiurile populațiilor din nordul și vestul Mării Negre este vizibilă. La geto-daci, ca de altfel la toate populațiile tracice, preoții erau considerați o categorie socială nobilă, iar marele preot era al doilea ca importanță în stat după rege.

²³ Plutarh, *Sulla*, IX, 7–8 (cf. Plutarh, *Vieți paralele*, III, notițe introductive, traducere și note de N.I. Barbu, București, 1969). Această întâmplare se petrece la Nola, în 85 a. C. înainte ca Sulla să se îndrepte spre Roma și să o cucerească. Dio Cassius, *Istoria romană*, Frag. B 109₁₋₂₁=M 105, 3–6, traducere și note de A. Piatkowski, București, I, 1973.

²⁴ E. Saglio, *op. cit.*, p. 686.

²⁵ R. Turcan, *op. cit.*, p. 58; E. Saglio, *op. cit.*, p. 685.

²⁶ Strabon, *Geografia*, XII, 36. Ruinele orașului Comana (în prezent, orașul Șar din Turcia) au fost cercetate începând din 1967 (cf. R. P. Harper, I. Bayburtluoglu, *Preliminary Report on Excavations at Șar, Comana Cappadociae*, în *AS*, XVIII, 1968, p. 149–158).

²⁷ M. Sartre, *L'Asie Mineure et l'Anatolie d'Alexandre à Dioclétien* (IVe s. av. J.-C. – IIIe s. ap. J.-C.), Paris, 1995, p. 319.

²⁸ G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, București, 1998, p. 129.

²⁹ R. E. A. Palmer, *op. cit.*, p. 657.

³⁰ M. Eliade, *Mitul eternei reîntoarceri*, București, 1999, p. 19-23.

³¹ N. Corneanu, *Patristica mirabilia. Pagini din literatura primelor veacuri creștine*, ediția a II-a, Ed. Polirom, 2001, p. 273, M. Eliade, I. P. Culianu, *Dicționar al religiilor*, cu colaborarea lui H. S. Wiesner, trad. de Cezar Baltag, București, 1993, p. 297-298; J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, II (E–O), București, 1995, p. 321–326.

³² Cassius Dio, *Istoria romană*, XLII, 25.

³³ Tertulian, *Apologeticum*, IX, 10 (cf. *Apologetii de limbă latină*, trad. de N. Chițescu, E. Constantinescu, P. Papadopol și D. Popescu, introducere, note și indici de N. Chițescu, București, 1981).

³⁴ Minucius Felix, *Octavius*, XXX, 5.

³⁵ Strabon, *Geografia*, XII, 2, 3.

³⁶ R. E. A. Palmer, *op. cit.*, p. 656.

Strabon continuă descrierea adăugând și alte elemente ce pot fi interpretate în favoarea unei apropieri între populațiile tracice vest- și nord-pontice și capadocieni: „Ritualul jertfelor se pare că le-a fost adus aici de Orestes și de sora sa Iphigenia tocmai din Scitia Taurică, și anume jertfele Artemidei Tauropolis; tot aici și-a lăsat Iphigenia costița («coma»), de jale, și de la ea i s-a tras orașului numele (Comana)³⁷. Această Artemis Tauropolis nu reprezintă altceva decât o variantă elenizată a zeiței Bendis adorată pretutindeni în lumea tracică³⁸, identificată uneori și cu zeița romană a vânătorii, Diana³⁹. În Tracia, ea este asociată zeului de origine frigiană – pe care grecii l-au înfățișat ca Dionysos – ce purta numele de Sabazios și era reprezentat având coarne de taur⁴⁰. Într-un alt pasaj, Strabon spune că sărbătorile zeiței Bendis, Bendideea (Bendideia) aveau același caracter ca și sărbătorile orgiastice din religia frigienilor⁴¹. În ipostaza de Artemis Tauropolis, de „stăpână a animalelor”, zeița reprezintă unele trăsături preelenice, fiind înfățișată pe monedele de la Amfipolis, care poartă efigia TAUROPOLO, alături de simbolurile semilunii și al lăncii⁴².

Este dificil însă de stabilit vreo legătură posibilă între etimologia presupusă a numelui orașului Comana și categoria socială existentă la geto-daci numită *comati* (κομήται), așa cum apare în variantele manuscrise, transmise prin Xiphilin și Zonaras, ale *Istoriei romane* redactate de Cassius Dio⁴³. Aceasta și datorită faptului că etimologia termenului folosit de autorul amintit este din ce în ce mai contestată⁴⁴. Vasile Pârvan⁴⁵, Hadrian Daicoviciu⁴⁶, Nicolae Gostar și Vasile Lica⁴⁷ apreciau că termenul folosit în opera lui Cassius Dio s-ar putea traduce prin „pletoși” sau „purtători de plete”, având în vedere nu doar explicația existentă în dicționarele de specialitate⁴⁸, ci și un pasaj din opera lui Iordanes, *Getica* (secolul al VI-lea p. C.) referitor la deciziile luate de Deceneu, în care apare termenul echivalent în latină, *capillati*⁴⁹. Există însă și o altă interpretare a termenului folosit de Cassius Dio. Conform acestei teorii – susținută de C. Brandis și G. Kazarov, iar mai recent de Nicolae Ursulescu și Mihai Vasilescu – cuvântul *kométai* trebuia scris cu ω și nu cu σ ⁵⁰. Astfel, confuzia de sens dintre cele două omofone ar putea fi înlăturată dacă ținem cont de accepțiunea pe care cuvântul κομήται o avea în epocă și de etimologia acestuia⁵¹.

³⁷ Strabon, *op. cit.*, XII, 3, 3.

³⁸ Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, V, 76, 5–8, trad. de Radu Hîncu și Vladimir Iliescu, studiu introductiv și note istorice de Vladimir Iliescu, București, 1981.

³⁹ Minucius Felix, *Octavius*, VI, 1.

⁴⁰ F. Lenormant, *Bendis*, în *DAGR*, I/1, p. 686.

⁴¹ Strabon, *op. cit.*, X., 3, 16.

⁴² F. Lenormant, *op. cit.*, p. 687.

⁴³ Este vorba despre pasajul în care Cassius Dio arată că „Decebal a trimis lui Traian soli dintre pileați (πιλοφόροι). Aceștia sunt la ei oamenii cei mai onorați. Trimisese cometai (κομήται) mai înainte. Aceștia se bucură de mai puțină trecere la ei” (*Istoria romană*, LXVIII, 9, 1).

⁴⁴ În legătură cu sensul termenului *kométai* părerile sunt împărțite. Într-o monografie publicată în 1975 (1977, ed. a II-a) și intitulată *Burebista și epoca sa*, I. H. Crișan considera că această noțiune i-ar desemna nu pe oamenii de rând, ci o categorie socială similară cavalerilor celți. Crișan pornește de la descrierea pe care o face Caesar în *Războiul galic*, VI, 13, 1–3, asupra modului de organizare a societății celtice din Galia, în care aristocrația era formată din druzii și cavaleri, în timp ce poporul era „ținut aproape de rândul sclavilor”.

⁴⁵ V. Pârvan, *Getica*², București, 1982, p. 90.

⁴⁶ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 78–81.

⁴⁷ N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 103–110.

⁴⁸ *DELG*, I, p. 560-561: „κόμη = <chevelure>, et κομήτη <cheveux>”; „κομήτη = <chevelu, portant une longue chevelure; (...). En grec modern κόμη <chevelure> subsiste. Le lat. a l'emprunt *coma* avec divers dérivés poétiques”; *DGF*, p. 1116.

⁴⁹ Iordanes, *Getica*, 71-72: „Căci atunci a ales dintre ei pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinități și sanctuare făcându-i preoți și le-a dat numele pileați, fiindcă, după cum cred, având capetele acoperite cu o tiară, pe care o numim cu un alt nume *pilleus*, ei făceau sacrificii; restul poporului a dat ordin să se numească *capillati*, nume pe care goții îl reamintesc până astăzi în cântecele lor, deoarece i-au dat o mare considerație” (*FHDR*, II, p. 419).

⁵⁰ N. Ursulescu, M. Vasilescu, *Considerații privind semnificația cuvântului cometai*, în *Thraco-Dacica*, 12, 1991, 1–2, p. 133–135.

⁵¹ În general, accepțiunea cuvântului κομή este cea de sat, chiar și în greaca modernă. Din punct de vedere etimologic, cuvântul provine din aceeași rădăcină cu goticul *haims* sau cu termenii *káima(s)* și *kiemas* din limbile baltice, având același înțeles de sat, de comunitate rurală (cf. *DELG*, I, p. 606).

Pe una dintre inscripțiile descoperite în timpul săpăturilor efectuate la Şar, care datează din perioada elenistică, zeița Mâ este considerată „Νικηφόρος θεά”, adică „zeița victorioasă” sau, mai degrabă, „aducătoare de izbândă”⁵²:

] NIHI [
] ITEI [
Μιθρατω]χημην Ἰαζημ[ιος τον
ἱερε]α της Νικηφορου Θε-
ας,] στρατεγου αὐτον ἐπιεικω
ς] και εὐεργετικως.

Epigrafa a fost publicată mai întâi de P. Karolidis, însă în lucrarea sa apar o serie de inadvertențe și interpretări greșite ale materialului epigrafic. Diferite interpretări au existat în privința cuvântului având terminația χμην. J. R. S. Sterrett l-a citit Ἀρσ]αμην, iar W. M. Ramsay, într-un studiu din 1941, l-a reconstituit sub forma Τ[ρ]ι[ταν/ταιχημην]. Richard P. Harper l-a considerat a fi Μιθρατω]χημην⁵³, pe baza asemănărilor cu o altă inscripție:

ἡ γερουσια
Μιθρατωχημην Ἰαζημιος του Μιθρα-
τοχμου, του και Ἀριοβαρ-
ζανην, τον ἱερεα της
Νικηφορου Θεας, γυμν[α]-
σιφαρχον.....⁵⁴

În primul dintre aceste texte Mithratochmes apare în ipostaza de strateg al Cataoniei. În cea de-al doilea, singurul de altfel care atestă existența unei gerusii la Comana, Mithratochmes are funcția de gimnaziarh. Ambele însă îl reprezintă ca ἱερευς της Νικηφορου Θεας, „preot al zeiței aducătoare de izbândă”. În opinia lui R. Harper, cel de-al doilea nume al lui Mithratochmes, Ariobarzanes, ar sugera o legătură apropiată de rudenie cu familia domnitoare din Capadocia. O astfel de relație ar fi fost de altfel necesară dacă ținem cont și de afirmațiile pe care le-am citat anterior aparținând lui Strabon. După forma literelor, cea de-a doua epigrafă poate fi datată în primul secol a. C.

Alte inscripții descoperite la Kirik Kilise o prezintă în ipostaza de mamă⁵⁵. Ajunsă în mediul roman, *hierodouloi* au devenit *fanatici*, iar la procesiunile săvârșite cu concursul celor inspirați de divinitate – *theophoretoi* – aceștia vor purta denumirea de *entheati*. Unii libertți au adoptat cognomenul Mâ, cum este și cazul Apidiei Mâ, libertă a lui Aulus Clodius. Persoane purtând acest nume au existat anterior și în Capadocia, amintite în inscripțiile descoperite la Comana (Şar): Flavia Aeliana Ma, soția lui T. Flavius Aelianus Apollonios și Aemilia Ma, soția lui T. Flavius Aelianus Socrates.

Într-o inscripție dedicată zeiței, descoperită la Roma, Lucius Cornelius Ianuarius apare în ipostaza de *fanaticus ab aedem Bellonae Rufiliae*: „D(is) m(anibus)/L(ucio) Cornelio Ianuario/fanatico ab Isis Serapis/ab aedem Bellonae Rufiliae/u(ixit) a(nnos) XXII, m(enses) XI, dies XXI fec(it)/C(aius) Calidius Custos amico/b(ene) m(erenti)” (*CIL*, VI, 2234).

Există numeroase inscripții ce amintesc de *fanatici* în lumea romană. Ei erau îmbrăcați, ca și preoții zeiței Cybele, în culoarea neagră și purtau pe cap coroane cu geme și fâșii lungi de lână. O dată ajunși în culmea delirului, în ritmurile frigiene ale trompetelor și tamburinelor începeau să-și cresteze brațele, stropind idolul și pe cei care asistau la procesiune, pentru ca apoi să prezinte viitorul, inspirați de divinitate.

Bellona era adesea numită *pedisequa*, „cea care urmează”, întrucât cultul său a rămas atașat de cel al Marii Mame. *Dies sanguinis* („ziua sângelui”) reprezenta și sărbătoarea Bellonei, fiind celebrată la 24 martie de lăncierii (*hastiferi*) zeiței, o confrerie pe care Iuvenal în *Satirele* sale o identifică cu cea a Mamei Zeilor. De

⁵² R. P. Harper, *Tituli Comanorum Cappadociae*, în *AS*, 1968, p. 101–102, nr. 2.04. H. Williams, *An Athena Parthenos from Cilicia*, în *AS*, 27, 1977, p. 109.

⁵³ P. Karolidis, *Τὰ κόμανα και τὰ ἐρειπια αὐτῶν*, Atena, 1882; J. R. S. Sterrett, *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, 1888; W. M. Ramsay, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, 1941, apud R. Harper, *op. cit.*, p. 101–102.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 102, nr. 2.05.

⁵⁵ Pe prima inscripție 15.501, Mâ apare ca mamă a lui Κουλα, un isaurian: Κουλα Ματη/μητρι και χρη/στη τροφ/μνημης χαριν. În cea de-a doua 15.581, descoperită pe o stelă de calcar de la Kirik Kilise, Μα este mama lui Κρατινος Μα κρατι-/νω τω/γλυκωτα-/τω υίω (cf. R. P. Harper, *Inscriptiones Comanis Cappadociae in A.D. 1967 effossae: titulorum loci supplementum*, în *AS*, 19, 1969, p. 27–40).

altfel, Marea Mamă a zeilor îi adăpostea adeseori în templele sale pe „sectanții ambulanti” ai Bellonei și pe cei ai Zeiței Siriene (*dea Syria*). În alte cazuri, edificiile de cult ale celor două zeități se situau chiar în imediata apropiere, precum cele de la Ostia.

Semnificativă rămâne însă modalitatea prin care această zeităte orientală, cunoscută sub denumirea de Mă – ale cărei practici obscene și brutale, ce erau cu totul străine spiritului și temperamentului roman ar fi recomandat-o mai degrabă ca o *externa superstitio* – reușește să pătrundă în panteonul oficial sub aparența unei alte divinități cu care a fost asimilată încă din epoca lui Sulla, eludând practic maniera firească prin care putea fi realizată această adopție.

Desigur, ca orice cult de origine orientală, cel al Bellonei microasiatice impresiona prin exotismul ceremoniilor, delirul profetic sau frenezia sângeroasă a fanaticilor săi preoți care creau o atmosferă incitantă, atractivă, plină de spectacol și culoare, cu totul diferită de formalismul, ritualismul, „răceala” specifice religiei tradiționale romane. Aproape aceeași atmosferă o regăsim în cultul Marii Mame Cybele, iar asocierea ceremoniilor dedicate celor două zeițe nu a fost tocmai un fapt întâmplător.

În cadrul religiei oficiale romane, adoptarea unor divinități străine putea fi realizată prin două modalități specifice: fie prin *evocatio* – cererea adresată zeilor cetății dușmane de a se alătura propriilor divinități –, fie în urma unei hotărâri adoptate de către Senat (*senatus consultum*), după consultarea în prealabil a Cărților sibiline, atunci când era resimțită lipsa unei zeități care să îndeplinească o anumită funcție în cadrul panteonului roman. Aceasta, deoarece statul era considerat mediatorul firesc al relațiilor dintre cetățeni și zei, iar introducerea unei *externa superstitio*, contrar obiceiului transmis de către strămoși (*mos maiorum*), era considerată un sacrilegiu și trebuia pedepsit ca atare (Cicero, *Despre legi*, II, 19; II, 25–26), întrucât ar fi putut determina ruperea echilibrului existent în cadrul acestor relații (*pax Deorum*). În cazul zeiței Cybele, pătrunderea în panteonul oficial s-a realizat prin cea de-a doua metodă, trecându-se astfel peste barierele impuse de conservatorismul roman. Ca în multe alte cazuri însă, instaurarea elementului de noutate s-a înfăptuit prin apelul la tradiție, invocându-se mitul originii troiene a romanilor și a descendenței acestora din legendarul Aeneas⁵⁶. În mod surprinzător și paradoxal în același timp, Bellona capadociană, Mă, a reușit să se eschiveze acestui rigorism al romanilor ajungând – în ciuda caracterului său de *externa superstitio* – una dintre divinitățile panteonului roman într-o manieră *neoficială*, prin identificarea sa cu vechea zeiță italică a războiului.

THE CAPPADOCIAN DEITY MĂ IN ROME

ABSTRACT

The main aim of this article is to underline the means according to which the cult of the Cappadocian deity named Mă came to be established at Rome in quite an unusual manner during the time of the Roman general and statesman Lucius Cornelius Sulla. The legend states that, when campaigning in Asia Minor, Sulla had a vision of a certain Lunar-type deity “whose cult the Romans had learned from the Cappadocians” (Plutarch, *Sulla*, IX, 7–8). After he subsequently met a range of victories in the area, he established her cult in Rome when the Mithridatic wars came to an end in 63 B.C., under the guise of *Bellona Insulensis*, whose main temple was placed on the Tiberine island. Still, the unofficial and thus strange manner of introducing the Cappadocian goddess among the genuine Roman divinities is quite interesting, in spite of the noisy and tremendous ceremonies performed on her behalf, the specific characteristics of her *hierodouloi* (sacred slaves) and *theophoretai* (who were considered “inspired by the gods”), and the association of her rituals with those of another Oriental-origin goddess, *Magna Mater deum Idaea* (Cybele).

⁵⁶ J. A. North, *Roman Religion*, Oxford University Press, Oxford, 2000, p. 56; J. Bayet, *Histoire politique et psychologique de la religion romaine*, Paris, 1957, p. 165; H. M. R. Leopold, *La religione di Roma*, Genova, 1988, p. 77–81.